Beytulhikme Int J Phil 9 (3) 2019
Doi: 10.18491/beytulhikme.1485
Research Article: 797-818

José Saramago'nun Din Eleştirileri Üzerine Bir Analiz

An Analysis on José Saramago's Criticism of Religion

ÖMER FARUK ERDEM
Necmettin Erbakan University

Received: 17.03.2019 | Accepted: 12.09.2019

Abstract: Nobel laureate, Portuguese novelist and short story writer, Saramago is known for his atheist views as well as for his anti-multinational companies and anti-globalization views. Saramago, who frequently debated the metaphysical concepts like religion, God, evil, destiny, soul, etc. in his works, shaped his criticism that covers all religions from Judaism and Christianity, which he knew closely and emphasized as religion. Faced with an institutional structure that uses weaknesses in a region where Christianity is widespread, according to Saramago, religions have emerged as a result of human weaknesses and become a fertile land by the institutions and people who use these weaknesses. We see that his focus is on practitioners and abusers and makes his criticism more in this direction rather than to criticize the ontological, epistemological and values fields of religions. This study aims at presenting and analyzing Saramago's criticisms of religion, which he sees as the source of almost all conflicts and exploitation.

Keywords: Saramago, religion, atheism, othering, institutional religion, literature.

© Erdem, Ö. F. (2019). José Saramago'nun Din Eleştirileri Üzerine Bir Analiz. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 9 (3), 797-818.

✉ Ömer Faruk Erdem
NEÜ, A.K. İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
38030, Kayseri, Turkey | omferdem@hotmail.com

Beytulhikme An International Journal of Philosophy

1. José Saramago Kimdir?

Portekizli roman ve öykü yazarı olarak bilinen José Saramago, 16 Kasım 1922'de Lizbon'un yüz kilometre doğusunda, Almonda Nehri'nin sağ yakasında, Ribatejo eyaletindeki küçük bir köy olan Azinhaga'da dünyaya gelmiştir. Ailesinin ekonomik durumunun zayıf olması sebebiyle 12 yaşında okulu terk etmiştir. 1970'lere kadar yazarlığın keyfini sürdüğü pek söylenemez. Bu süreç içerisinde demir işçiliği, yayıncılık, çevirmenlik, gazetecilik gibi mesleklerle meşgul olmuştur. Ateist ve komünist olan Saramago, hayatının büyük bir bölümünü Antonio Salazar diktatörlüğü altında yaşamış, siyasal iktidarın ardışık değişimlerinde iniş ve çıkışlara da şahit olmuştur (Walters, 2000).

1969'da Komünist partiye katılmış, küreselleşme ve çok uluslu şirketlere karşı muhalif bir tutum içine girmiş, dünya siyaseti ile ilgilenmekten ve bu konularda yazmaktan da geri durmamıştır (The Columbia Encyclopedia, 2015). Dünya siyasetinde sadece bulunduğu coğrafya ile ilgili eleştirilerde bulunmamış, aynı zamanda farklı coğrafyalarda gerçekleşen olaylar hakkında da tavrını ortaya koymuştur. Bu olaylardan biri olan Filistin meselesine de duyarsız kalmamış ve İsrail'e karşı ciddi suçlamalarda bulunmuştur (Petras, 2002). 1947'de "Günah Ülkesi" adlı ilk romanını yazan Saramago, 1953'de "Claraboia" (Çatıdaki Pencere) adlı eserini yazmış ancak bu eser yayıncı tarafından ciddiye alınmamış ve Saramago'nun ölümünden sonrasına kadar basılmayarak arşivde kalmıştır. 1977 yılına kadar uzun bir süre herhangi bir eser yazmayan Saramago, bu durumu "Söylemeye değecek hiçbir şeyim yoktu, bu yüzden sessiz kaldım" şeklinde ifade etmiştir. 1977 sonrası ise yazıları bir anda hız kazanmış ve ardı ardına romanlar yazmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde 1998 yılı Nobel Edebiyat Ödülü'nü de alan Saramago, Portekiz'in o güne kadarki en ünlü yazarı olmuştur (Langer, 2002).

Doğduğu köye tutkuyla bağlı olan düşünür, uzun yıllar Portekiz'de hayatını sürdürmüş, ancak "İsa'ya Göre İncil" adlı eserinin sansürlenmesi sebebiyle ülkesini terk etmiş ve Kanarya Adaları'na gitmiştir. Ölümüne kadar orada yaşamış ve 18 Haziran 2010'da Kanarya Adaları'nda ölmüştür. Hayatı boyunca Günah Ülkesi, Çatıdaki Pencere, Ressamın El Kitabı, Ölümlü Nesneler, Umut Tarlaları, Baltasar ile Bilmunda, Ricardo Reis'in Öldüğü Yıl, Yitik Adanın Öyküsü, Lizbon Kuşatması'nın Tarihi, İsa'ya

Göre İncil, Körlük, Bütün İsimler, Bilinmeyen Adanın Öyküsü, Mağara, Kopyalanmış Adam, Görmek, Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş, Küçük Anılar, Filin Yolculuğu, Kabil, Defterler adlı eserleri yazmıştır. O, bu öykü ve romanlarında bizi yakından ilgilendiren din, tanrı, kötülük, kader, ruh vb. metafizik kavramlar üzerinde de durmuştur (Çifçi, 2016; 20-43).

2. Dinler Nasıl Ortaya Çıkmışlardır?

Saramago, bir çok ateist düşünür gibi, dinlerin şiirsel ifadelerin yazıya dökülmesi ve akıl dışı hurafelerle birlikte insan tarafından uydurulduğunu düşünmektedir (Saramago, 2014a:217-218). O, dinlerin temelinde yatan sebep olarak insanda var olan umut, korku, kaygı vb. gibi duygusal zaafları görür. İnsanlardaki bu zaaflardan kaynaklanan acıların uyuşturucusu ve teskin edicisi olarak ortaya çıkan dinler, din adına konuşan insanlar ve kurumlar tarafından insanların sömürülmesi amacıyla geliştirilerek hayatiyetlerini devam ettirmektedirler. Dinin bir afyon olduğu görüşü çok sayıda ateist tarafından dile getirilen bir düşünce olmakla beraber bu ateist düşünürler bilimin gelişmesiyle birlikte dinlerin de zamanla yok olacağını düşünürler. Saramago'nun bunlardan farkı ise bu zaafiyetlerin insanın tabiatından kaynaklı bir şey olması sebebiyle ortadan kalkmayacağı ve buna paralel olarak da bu zaafları kullanan dinlerin de yok olamayacakları düşüncesidir. Çünkü en ateşli inananından en şüphecisine kadar insanların içinde bir umut vardır. İnsanlar çok kötü bir hayatın içinde bile bulunsalar en azından mevcut hayatlarını koruma umudu içerisinde bir gün adaletin tecelli edeceğini umarlar. Saramago, gözleri ve akılları yanıltan adalet beklentisi yerine gerçekten bir adaletin mevcut hayatta var olması durumunda bu umuda gerek kalıp kalmayacağını sorgulamaktadır. O, insanlara umut etmelerinin söylenmesinin dilencilere sabretmelerinin söylenmesinden farklı olmadığını ifade etmekle beraber, bu sabredenlerden olmak istemediğini, sabırsızlığı tercih ettiğini, ancak gerçekten de umuda karşı olmadığını söyler (Saramago, 2014a:45-46).

Dine dair kavramlar olan cennet-cehennem, ahiret, sevaplar ve günahlara bağlı olarak gerçekleşecek adalet anlayışının insanlar tarafından uydurulduğunu düşünen (Saramago, 2014a:287) Saramago, insanın her şeye bir anlam yükleme çabasında olması ve geleceğe dair bilinmezlikler içerisinde umut, kaygı ve korku gibi duygusal durumlara cevap arayışının din-

lerin oluşmasına zemin hazırladığını ve bu zeminin de insanların zaaflarından faydalanmak isteyenler için verimli bir alan olduğunu iddia etmektedir (Saramago, 2014a:287). Bu verimli alanı yaşatıp, yeşertmeye çalışanların ise din adamları ve dini kurumlar olduğunu söyleyen Saramago, umut içerisinde ibadethanelere koşan insanların din adamlarınca baştan savma nasihatlerle uyutulduklarını, aslında ne bu dünyaya ne de ahiret hayatına dair doğru dürüst bir şey sunmadıklarını, bu din adamlarının insanları teskin ederlerken düşündükleri tek şeyin elde edecekleri dünyevi zevkler olduğunu düşünmektedir (Saramago, 2013a: 130-131)

Saramago, bazı dinlerin temel argümanlarını karşılaştırarak benzer uygulamaların var olduğu sonucuna ulaşmış ve bu sonuçlardan yola çıkarak dinlerin insan uydurması olduğu iddiasını öne sürmüştür. (Saramago, 2014b: 30-34). Her ne kadar o dinlerin hepsi hakkında bilgi sahibiymişçesine genellemelerde bulunarak hükümler ortaya koysa da, aslında onun dinden anladığı Hristiyanlık ve Yahudilik olup, diğer dinlere dair bilgileri büyük oranda medyatik ve kulaktan dolma bilgilerden ibarettir. Bunu dinlerin temel kaynaklarına dair verdiği örneklerin neredeyse tamamının Kitab-ı Mukaddes içerisinden seçtiği pasajlara, kilise uygulamalarına ve İsrail politikalarına dayanmasından anlayabiliriz. O İncil'i saçmalıklar kitabı olarak nitelendirirken (Saramago, 2011: 7) dinlerin insanın ruhî özgülüklerini kirlettiğini iddia etmektedir (Saramago, 2014a:217-218). Tüm bunların yanında Saramago, insanların ulaşılmaza duydukları hayranlık ve ona karşı kutsiyet atfetmelerini de başka bir zaaf olarak değerlendirmektedir. Dinlerin yapmış olduğu da bu zaafları değerlendirerek tanrı inancını kullanmaktan ibarettir. (Saramago, 2015c: 75).

Saramago'nun Hristiyanlığın yaygın olduğu bir coğrafyada zaafları kullanan bir kurumsal yapıyla karşılaşmasının onun düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Hıristiyanlık tarihinde Saramago ve onun gibi düşünen pek çok insan, insanların ölüm ve sonrasına dair korkularından faydalanarak endüljans vb. uygulamaları kullanan kurumsal din yapılarının bu eylemlerini insanların duygusal zaaflarını kullanan, fırsata çeviren bir eylem olarak değerlendirmiştir. Böyle bir çevrede bulunan ve bildikleri bunlardan ibaret olan birisi için bu düşünceler aslında çok da garip karşılanmamalıdır.

Hristiyanlığın yanlış uygulamalarını dinlere ve dolayısıyla Tanrı inan-

cına dair bir genellemeyle ortaya koyan Saramago'nun, inancın rasyonelliğine karşı öne sürdüğü tezlerde düşünce açısından çok da sağlam temellere dayanmadığı görülmektedir. O, insanlardaki umut, korku, pişmanlık vb. gibi zaafları dinlerin kaynağı olarak göstermekte ve bu sebeplere dayanarak dinin insan uydurması, hakikatten yoksun olduğunu iddia etmektedir. Aynı iddialara dayanarak bunun tam tersi sonuçlar da ortaya konabilir. Böyle bir durumda Saramago'nun iddialarının dini ve Tanrı'yı reddedenlerin tümünde olduğu gibi, insandaki nankörlük, kibir ve bencillik gibi duygusal zaaflardan kaynaklandığını da iddia edebiliriz. Eğer duygusal zaafların var olması bir şeylerin tamamen duygusal olarak uydurulduğuna delil olabilirse, aynı şekilde var olan bir hakikatin duygusal zaaflar tarafından reddedilebileceği iddiası da aynı güçte bir delil olarak ortaya konma imkânına sahip olur. Konuyu daha somuta indirgeyecek olursak; bir insanın bedensel zaaflarını da aynı şekilde değerlendirmek mümkündür. Hasta bir kimsenin ilaca ihtiyaç duyması bir ilacın uydurulması sonucunu doğurmayıp hastalığın tedavisi için var olan bir şifa kaynağının, ilacın bulunma çabasına sebep olur. Burada ilaç zaten vardır ve hasta bedenleri iyileştirmek için beklemektedir. Hastalık anında bir ilaç aramak yerine, "ilaçlar sizin bedensel zaaflarınız sonucunda uydurduğunuz hayallerdir" demek ne kadar makulse, var olmayan dini unsurların zaaflar neticesinde uydurulması da o kadar makul olur.

Ateist anlayışlar ömür boyu aldatılmış olma riskine karşı, duygusal bir zaaf olan kibir ile bir şeyin var olduğunu reddetmeyi veya o şey hakkında kesin delil beklemeyi daha rasyonel olarak görmektedir. Netice itibariyle inananların rasyonel bir tercihte bulunmaktan ziyade uyuşturulduklarına hükmetmektedirler. Bu tercihlerden hangisinin rasyonel olduğuna dair W. James'in inanan bireyle ilgili olarak "hakiki tercih" durumu dediği canlı, zorunlu ve önemli hipotezlerin birleşmesiyle ortaya çıkan inanma iradesi iddiası bu tip bir tercihin hiç de uyuşturulmayla ilgili olmayıp rasyonel bir zemine oturduğuna dair güçlü bir iddiadır (James,1912:1-31; James,1947:100-121).

Saramago, dinlerin insanların meraklarının önüne geçerek, sorgulamalarını engelledikleri ve bu şekilde uyuttuklarını, güne dair hiçbir şey söyleyemedikleri için de ölüm sonrasına dair asla bitmeyecek cevaplar ürettiklerini iddia etmektedir (Saramago, 2013a: 20). Oysaki, ne ölümden

sonra bir hayat vardır ne de dirilme gibi bir şey söz konusudur. Ona göre ölüm, insanın tek gerçeği olmasına rağmen asla ispatlanamayacak cevaplarla din tarafından insanları uyutmanın bir aracı olarak kullanılır (Saramago, 2013b: 103). Saramago, dinleri bir öte dünya kıssalarına indirgemiş görünmektedir. Halbuki dine dair birçok tanımlamada bazı temel noktaların var olduğu görülmektedir. Örneğin M. Aydın dini "Ferdi ve ictimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum" (Aydın, 2001:6) olarak tanımlarken dinin hem bu dünyaya hem de öteki dünyaya dair kendisine inananlara vaatlerde bulunduğunu ve bir yaşam tarzı sunduğunu ifade etmektedir. Hakikatte de dinler kendisine inananlara bir hayat tarzı sunmakta, ahlaki, iktisadi, ferdi, içtimai kurallar buyurmaktadır. Bir dine inanan insanların büyük bir çoğunluğu da dini sadece bir öte dünya vaadi olarak görmeyip hayata yön veren, onu kuşatan bir olgu olarak görürler.

3. Sömürgeci Dinin Kurumsal Biçimleri Nasıl Çalışır?

İnsanların, duygusal eksiklerine bir çözüm aramak ümidiyle devası olmayan ölüme çareler ararcasına menfaatçi şifacılara koşması gibi kiliselere koşması, Saramago'nun zihninde derin bir iz bırakmış olsa gerek ki, o da bu fırsatçılık karşısında birçok batılı düşünürde karşılaşabileceğimiz gibi kurumsallaşmış dine bir nevi isyan bayrağı açmış görünmektedir. Benzer bir durumun Ortaçağ Kilisesi'nin olumsuz uygulamaları karşısında aydınlanma düşüncesinde de karşımıza çıktığı söylenebilir. Saramago'ya göre dini kurumlar insanların sıkıntılarını, umutlarını ve korkularını kullanarak hayatiyetlerini devam ettirmektedirler. Bir anlamda insanların zaafları sadece dinin değil dini kurumların da varlık sebebidir. Bu kurumlar da durumun farkında ve bu durumdan mümkün olduğu kadar faydalanmaktadırlar. İnsanlar, özellikle daha kaygılı oldukları dönemlerde dinin umut veren kollarına koşmaktadırlar. Dinin kutsal olarak tanımladığı ziyaretgahlar ve hac mekanları bu umudun yeşertilmesi için başvurulan başlıca mekanlar olarak göze çarparlar. (Saramago, 2014c: 101-102).

Saramago, ölüm korkusu ve buna karşılık cennet ve cehennem inançlarının kalkması durumunda dinlerin de ortadan kalkacağını ifade etmektedir (Saramago, 2013a: 18). Bu düşüncesi aslında onun açısından bir an-

lamda dinlerin sonunun da asla gelmeyeceğini bir kabullenme olarak düşünülebilir. Ölüm ortadan kalkmayacağına göre insanların sonluluğa dair korkuları da asla bitmeyecektir. O, insanın tek gerçeğinin ölüm olduğunun bilincindedir ve bu sebeple de ölüm karşısında teselli edilmesi imkansız olan insan, ölüm ve ötesini hiçbir zaman bilgi seviyesinde bilemeyeceği için onlara umut dağıtan dinler de varlıklarını devam ettireceklerdir.

Kurumsal dinin temsilcisi olan din adamlarını tanrının tezgahtarları olarak gören Saramago, bu tezgahtarların kimseye faydası olmayan metinleri insanları uyuşturan bir narkotik madde gibi pazarlamalarını eleştirmekte; (Saramago, 2015b:331) bu din adamlarının tıpkı "boşlukların tanrısı" (God of gaps) anlayışında olduğu gibi irasyonel olan bir çok dini durumu açıklayamadıklarını ve bu açıklayamadıkları şeylere kutsallık izafe ederek bir anlamda bilgisizliklerini örttüklerini iddia etmektedir (Saramago, 2011: 24). Saramago'nun eleştirdiği bu kurumsal dinin tezgahtarlarının tek derdi, kendilerinin de var oluşlarının temel dayanağı olan, kilisenin insanların zaaflarından faydalanarak etki ve hakimiyet alanlarını genişletmekten ibarettir (Saramago, 2014c: 126). Saramago, tanrının tezgahtarları olarak nitelendirdiği din adamlarının iman ve inanç gibi kavramlarla insanların zaaflarını nasıl sömürdüklerine dair örnek olarak "Baltasar ve Bilmunda" adlı eserinde kendi sorusunu ve cevabını vermektedir. Onun bu betimlemesinde; Kral, Mafra'ya bir manastır dikmeyi vaat ettiği takdirde kardinallerin dediği gibi çocuklarının olup olmayacağını sorar. Keşiş ise krala ancak bir Fransisken manastırı olması şartıyla bunun gerçekleşeceğini söyler. Kral bu sefer de bunları nereden bildiğini sorduğunda ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi rahip Antonio bilmediği bir boşluğu tanrısal bir parçayla doldurarak, nereden bildiğini bilmediğini ama çocuklarının olacağını bildiğini, kendisinin ise hakikati duyurmak için ödünç alınan bir ağız olduğunu, bundan sonra cevabın imanda saklı olduğunu, kralın manastırı inşa etmesi durumunda çocuklarının olacağını ama inşa etmezse kararın tanrıya ait olduğunu söyler (Saramago, 2015b: 10). Kendisini tanrısal bir ağız olarak tanımlayan rahip bu şekilde kendisini tanrısal bir zırha büründürmek suretiyle sorgulanamaz hale getirmektedir (Saramago, 2013a: 75). Saramago'ya göre bu sorgulanamazlık hali bir bakıma Tanrı'nın da kilise aracılığıyla var edilmesini sağlayan bir süreci içerir. Kilise var ettiği tanrı aracılığıyla amaçlarını gerçekleştirebilmekte, kilise ve tanrı

arasında karşılıklı bir menfaat korelasyonu oluşmaktadır. Kilise, kurumsal yapısı etrafında dini örgütleyerek batıl inançları ideolojik ve kültürel unsurlarla harmanlayarak sunar. Bu inanca dair ritüellerden birisi de insanı kutsal adına benliğinden geçmeye zorlayan hac ibadetidir ve bu tür ibadetler birçok dinde mevcuttur (Saramago, 2013c: 111-113). O, çok sayıda nesnenin kutsal olarak din adamlarınca nasıl istismar edildiklerini eleştirirken, bunların ortaya çıkışlarındaki gariplikleri ve bu nesnelerin insanların dindarlığını nasıl artırdığını "İsa'ya Göre İncil" adlı eserinde betimlediği sünnet töreninde ortaya koyduğu ifadelerle sorgulamaktadır (Saramago, 2015c:65).

Ölümden sonraki hayat, iman, dini ritüeller vb. gibi, mucizelerin de kurumsal dinin istismar araçlarından biri olduğunu düşünen Saramago, tüm bunları din adına konuşanların safsataları olarak değerlendirmektedir (Saramago, 2015d: 22-23). Ona göre kilise tarafından azizlerce gerçekleştirildiği anlatılan tüm mucizeler sadece düzmece hikayelerden ibarettir (Saramago, 2014b: 68-69). Bu düzmece hikayelerle insanların umut, korku gibi zaafları sömürülmektedir. Saramago bu duruma örnek olarak "Filin Yolculuğu" adlı eserinde mucize gösterdiği iddia edilen filin kıllarından dertlerine deva bulmayı umut eden insanları gösterir. Ona göre, tüm bunların sebebi insanların öteki dünyaya dair güzelliklerle karşılaşma umudu ve başlarına gelebilecek kötü şeylere karşı duydukları korkulardır. Kurumsal dinin temsilcileri bu durumu gayet iyi bilmekte ve fırsat buldukça istismar etmektedirler (Saramago, 2014b: 70).

Saramago, din adına kutsal olarak ortaya konulan şeyleri tamamen alelade, sıradan şeyler olarak görmektedir. Bunlar din adamlarının insanları aldatmak için uydurdukları sözde bir kutsallığa sahiptirler. Terazinin bir kefesinde sömüren din adamları var iken, diğer tarafta ise sormadan, araştırmadan bu sahtekarların peşinden giden insanlar vardır. Saramago, bunları koyunlar olarak nitelendirmektedir. O, bu insanların zamanla akli melekelerini yitirmeye başladıklarını ve karşılaştıkları sorunlarla kendi başlarına mücadele edemeyerek küçük problemlerin kocaman problemler haline dönüşmesine sebep olduklarını iddia eder (Saramago, 2014b: 33). Yine o, bu kutsalları o kadar sıradanlaştırmaktadır ki, milyarlarca insanın inandığı peygamberleri bile bu tür kutsallar olarak görmekten geri durmaz. Örneğin ona göre, İsa, sadece arkadaşlarına tekerlemeler söyleyen

bir marangoz çocuğudur (Saramago, 2013c: 111-113). Saramago, din adamlarının kendilerini şatafatlı gösteren dini sembolleri kullanarak insanların gözlerini boyayıp, günahları sebebiyle korkmuş insanların paralarını alarak bunları uygunsuz yerlerde kullanmakta olduğunu ifade eder ve kurumsal dinin ve temsilcilerinin bu davranışını da ahlaksızlık olarak nitelendirir. (Saramago, 2015b: 157-159).

Bu ahlaksızca sömürü öyle bir seviyeye gelmiştir ki Saramago, insanların kendi dinlerini bile seçememesini, vaftiz ve aforoz gibi uygulamalarla insanları dine sokma ve dinden çıkarma hakkının kilisede olmasını eleştirmekte, kilisenin vermeden sürekli alan pozisyonunu sorgulamaktadır (Saramago, 2014b: 68-69). Kendisine evinin dibinde, 80 keşişlik imkana sahip olan, geniş bir manastır vaadi verilen bir rahibin mutluluğunu anlatan Saramago, bu din adamının tüm beklentisinin köyde artacak vaftiz, evlilik ve ölümlerden gelecek para ve bu para kasasının dolmasıyla gelecek sonsuz mutluluk olduğunu düşünmektedir (Saramago, 2015b: 121). Din adamlarının sadece halkların zaaflarından değil, aynı şekilde devleti de kendi hakimiyetleri için kullandıklarını, Fransiskenlerin başının krala hitaben "... efendimiz emin olun ki şu an tanrı bile kendi büyüklüğünü yeryüzünde yücelten ve canlı taşlar biçiminde öven kişiyi ödüllendirmek için cennetinde yeni konutlar hazırlanması emri veriyor, hem de çok daha görkemlilerini..." (Saramago, 2015b: 288) sözleriyle dillendiren Saramago, kilisenin olumsuz uygulamalarının çarpıcı örneklerinden biri olarak engizisyonlardan da bahseder. O, hakikatlerin zamana ve kişiye göre değiştiği engizisyon uygulamalarına karşı insanların duyarsızlıklarını korkunç olarak nitelendirmekte, yakılmak suretiyle cezalandırılan insanları seyrederken imanlarının tazelendiğini düşünen inananları bir yandan da serinlemek için soğuk şeyler içer bir halde betimlemektedir (Saramago, 2015b: 48-54).

Saramago, dinlerin insanları gerçeklikte hiçbir karşılığı olmayan kurgulara yönelterek onları teselli ettiğine ve günümüze dair bir şey ifade etmediklerine örnek olarak evharistiya ayinlerini örnek göstermektedir. Tanrı'nın oğlu olarak gördükleri İsa'nın bedenine tanık olmak için ayin düzenleyen Hristiyan müminlerin güncel durumda birçok sıkıntı içinde yaşayan, uzuvlarını kaybeden insanlar için hiçbir şey yapmadıklarını düşünmektedir (Saramago, 2014a: 244-246). O, ritüellerini ve uygulayıcılarını eleştirdiği Hıristiyanlığı, herkesin kendisi uğruna öleceği bir tanrının

bulunduğu ve bu ölümün ardından kan ve gül, ateş ve kül, yas ve gözyaşının bulunduğu bir din olarak tanımlamaktadır (Saramago, 2015c: 309). O, Hristiyanlığın hiç ortaya çıkmamış olmasının insanlık adına tarihi süreçte meydana gelen pek çok acı ve kötülüğün sebebinin de ortaya çıkmasını engelleyebileceği düşüncesindedir. Somutlaştırmak gerekirse şayet Hristiyanlık olmasaydı Haçlı savaşları da yaşanmayacak, engizisyonun zulümleri de ortaya çıkmayacaktı. Böylelikle dinin sebep olduğu kötülükler de engellenebilecekti. Ona göre Hristiyanlık insanlığa kötülükten başka bir şey getirmemiştir (Saramago, 2013c: 158). Kurumsal dini ve uygulamalarını eleştirirken günah çıkarma ayinini ve teslis anlayışını da eleştiren Saramago, insanın tanrı adına başkalarının günahlarını affedebilmesinin saçmalık olduğu (Saramago, 2015c: 254-255) düşüncesini ifade ederken, bir insanın tanrının oğlu olabilmesi meselesine de alaycı bir tavırla yaklaşmakta, (Saramago, 2015b: 186) tanrının aritmetikle arasının iyi olmamasının böyle bir şeye sebep olabileceğini ifade etmektedir (Saramago, 2013d: 264).

Hristiyanlığa dair eleştirilerinin merkezine koyduğu birçok ritüelle birlikte Hristiyanlığın inanç esaslarından biri olan teslis inancını alaya alan Saramago, benzer biçimde Hristiyanlığın yaradılış açıklamasına da karşı çıkar. O, Hristiyanlığın yaradılış açıklamasını sahte bir bilimsel sapkınlık olarak değerlendirirken, kilisenin mekanik evren anlayışı yerine biyolojik bir düzen iddiasındaki evrim anlayışını savunmaktadır (Saramago, 2015d: 27). Uzun zamandır bu düşünceye karşı olan Anglikan Kilisesi'nin son dönemlerde dile getirdiği zamanında Darwin'e (1809-1882) haksızlık edildiğine dair özeleştiriyle ilgili olarak da bu tür ifadelerin dinlerin ayak oyunlarından ibaret olduğunu, sadece Darwin'den değil Giordano Bruno (1548-1600) ve Galileo Galilei'den (1564-1642) de özür dilenmesi gerektiğini söyler (Saramago, 2014a: 30).

Saramago, kilisenin her geçen gün takipçilerini kaybettiğini ve sonunun yaklaştığını düşünmektedir. Tanrının varlığını somut delillerle açıklamaktan aciz olan Kilise'nin bu yok oluşunun farkında olduğunu ve bu gidişatı engellemek adına insanları korkuttuğunu ve tanrının cezası ile tehdit ettiğini iddia eden Saramago, bütün bu organizasyonların yaptıkları şeyin, bu saçma tiyatro oyunlarına seyirci çekme çabasından öteye geçmediği düşüncesindedir (Saramago, 2014a: 55-57). Ona göre Kilise, insanları bu tiyatro için kandırmaya çalışırken dindar olsun veya olmasın insanların

sadece ruhlarına değil aynı zamanda bedenlerine de hükmetme çabasında olmuş, bu saiklerle insanlar üzerinde baskı kurmaya çalışmış ve nihayetinde insanları baskıdan bunaltmıştır. Baskıya karşı bir kaçış arayan insanlar ise laiklik anlayışını geliştirmişlerdir ve bu anlayışa yönelen insan sayısı her geçen gün artarak devam etmektedir. Bunları gören kurumsal dinin temsilcisi kilise ise bir endişe içerisindedir (Saramago, 2014a: 237-238).

Kilisenin baskıcı ve irrasyonel tutumuna ilave olarak kendilerini tanrının temsilcisi olarak gören din adamlarının, izinden gittiklerini iddia ettikleri İsa'nın yaşayış biçiminden de son derece uzak olduklarını iddia eden Saramago, İsa'nın mütevazı yaşamına karşı bu din tüccarlarının lüks içerisindeki riyakar, yalancılar olduğunu, insanların da bunun farkında vardıklarını böylece de kiliseden uzaklaştıklarını savunur (Saramago, 2014a: 148).

Saramago'nun insanların dinden uzaklaşmasına sebep olarak öne sürdüğü iddia aslında tam da kendi iddialarının aksi bir durumu da ortaya koyabilir. Ona göre insanlar zaaflarının esiri olarak uyuşturulan sürülerdir. Fakat burada ortaya konan düşüncede din adamlarının İsa gibi mütevazı bir hayat yaşamadıklarını gördükleri için kiliseden uzaklaşan insanlardan bahsediyorsak, bu insanların zaafları olan uyuşturulmuş sürüler olduğunu iddia etmek mümkün müdür? Burada insanların bilinçli bir kıyaslama ve hareket tarzının olduğu görülmektedir. Uzaklaşmaya dair yapılan bu tercih, dinin uydurma olduğunu değil, dini temsil iddiasında olanların yanlışa sapmaları durumunda insanların tepki gösterdiğine işaret eden sağ duyusal bir hareket olarak algılanabilir. Aksi halde tabiatları gereği zaaf içerisinde bulunan insanların, dinleri uydurduğu iddiasında bulunulan bu din adamlarının peşinden sorgusuz, sualsiz gitmeleri gerekirdi.

Saramago'nun dinlerden uzaklaşıldığına dair iddialarının hem mantıksal bir tutarsızlık içermekte hem de gerçekliğe çok uygun düşmeyen temennilerinden ibaret olduğu görülmektedir Onun Batı ve Hristiyanlık adına öne sürdüğü argümanlar belki birçok uygulamanın ve ritüelin anlamsız olduğuyla veya saçma olduğuyla ilgili haklılık payları içerebilen iddialardan ibaret olsa da, inananların nicelikleriyle ilgili iddiaları herhangi bir araştırmadan ziyade kişisel gözlemlerden ibaret görünmektedir. Bununla birlikte onun kiliseden uzaklaşıldığına dair nicelikle ilgili gözlemleri doğru olsa bile bu insanların Tanrı'dan veya maneviyattan uzaklaştıkları

anlamına gelmeyip yukarıda ifade ettiğimiz gibi dinin temsilcisi olduğu iddiasındaki insanlardan ve kurumlardan uzaklaşması anlamına gelebilir.

Şayet insanların dinin kurumsal yapılarından uzaklaşmaları dinin saçma olduğu veya sonuna gelindiği sonucuna götürecekse, farklı coğrafyalardaki insanların bu kurumlara talebinin artması gibi durumlar da aksi iddiayı destekler nitelikte olacaktır ki, bu durumların her ikisi de aslında veri olarak görülemez. İnsanlık tarihi boyunca büyük kalabalıkların hakikatlerden uzaklaşarak yanlışa saplandıklarına çok kez şahit olunmuştur. Aslında Saramago'nun kendisinden özür dilenmesi gerekir dediği Bruno, Galileo ve birçok hakikat temsilcisi düşünür ve bilim adamı, çoğunluğun saptıkları hakikat yolundan mağduriyet yaşamış düşünürlerdir. Hakikat olan bir şeyin peşinden giden sadece bir kişi bile kalsa hakikat yine hakikattir. Örneğin İslam dininin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de "Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar" (En'am 6:116) ayeti insanların niceliksel durumlarının hakikat yolundan bağımsız olduğunu vurgulamaktadır.

Kurumsal dine dair tepkiler sadece Saramago'nun ortaya koyduğu düşünceler olmayıp Kierkegaard, Jaspers, Marcel (Aydeniz, 2010: 156-162), Spinoza, W. James (Shook, 2013: 87) gibi tanrıya inanan ve Nietzsche, Heidegger, Sartre gibi ateist birçok filozof tarafından da ortaya konan tepkilerdir. Yanlış bir uygulamaya dair her iki cepheden de tepkilerin var olması, durumun tartışmaya açık olduğuna işaret etmektedir. Burada kurumsal yapıları kendi menfaatleri cihetinde kullanmaya çalışanların var olması, bizi o yapıya dayanak oluşturan temel düşüncelerin asılsız veya saçma olduğu sonucuna götürmekten öte, bu kurumların her daim akli bir denetimden geçirilmesi gerektiği sonucuna götürür. Ahlaki duruşuyla ilgili olarak kendisinden övgüyle bahsedilen Sokrates'in arkasından ortaya çıkan okullar arasındaki anlayış farklılıkları bizi Sokrates'in var olmadığı veya onun ahlakının sözde bir ahlak olduğu sonucuna götürmeyip, Sokrates'in düşüncelerinden uzaklaşıldığı veya onun kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış anlaşıldığı sonucuna götürebilir.

4. İnsanların Vahye İnanmasındaki Temel Sebepler Nelerdir?

Dine dair tüm temel kavramlara karşı bir duruş sergileyen Saramago,

vahiy ve vahiy bilgisine de benzer bir duruş sergilemektedir. Tanrı-İnsan, Tanrı-Âlem ilişkisinin kurulmak istendiği her durumda din felsefesinin bir konusu olarak karşımıza çıkan vahiy, Yaratan ve yaratılan arasında bir bağlantı ve etkinin bulunduğunu düşünen her dini anlayış için önem arz eden bir konudur. Vahiy, "bir fikir veya emrin Allah tarafından bir peygambere ilham olunması", "bir işte sürat göstermek", "elçi göndermek" (Gölcük-Toprak, 1988: 288), "Allah'ın meleklerle konuşması" (Enfal, 8:12), ilim (Âl-i imran, 3:61 ; Bakara, 2:115,140) , hikmet (İsra, 17:39), hidayet (Casiye, 45:2; A'raf, 7:52), şifa (Fussilet, 41:44) ve nur (Nisa, 4:174; Şûrâ, 42:52) gibi anlamlarda kullanılır. Bir haberleşme ilişkisi olarak kabul edilen vahiy hadisesinde iki taraf vardır. Ancak bu çift taraflı hadisede tek taraflı bir bildirim vardır. Vahyin muhatabı peygamber pasif durumdadır ve kendisine buyrulan vahyi alır, konuşan, emreden, buyrukları bildiren Tanrı ise aktiftir (İzutsu, 1975: 148). Vahyin imkânı ve vahyin bilgi değerine dair felsefe tarihi boyunca ciddi tartışmalar görülmektedir. İnananlar açısından ise vahiy bilgisi en kesin ve doğru bilgi kaynağı olarak görülür. Ancak bu kesinlik nereden kaynaklanmaktadır? Saramago'nun sorgulaması bu noktada belirmektedir. İnsanlar bu bilgiyi nasıl tartışmasız ve doğru bilgi olarak görebilmektedirler (Saramago, 2013e: 204)?

Herhangi bir bilimsel doğrulama olmaksızın dünyaya dair birçok bilgiyi, birçok dinde farklı biçimlerde verilen bilgilerin bulunduğu dini metinlerden öğrenmeyi tercih eden insanların durumunu tuhaf karşılayan Saramago, (Saramago, 2015a: 189) "Görmek" adlı eserinde Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i yararak halkıyla beraber ayakları bile ıslanmadan karşıya geçişi hakkındaki kıssaya dair halihazırda yaşamakta olan insanların bunu görmemiş olmalarına rağmen bu olayın doğruluğuna yeminlerle tanıklık edebileceklerinden bahsederken, bu bilginin aslında hiçbir garantisinin veya dayanağının olamayacağını anlatmaya çalışır. O, bir bilgi türü olarak vahyin nasıl gerçek olarak düşünülebildiğini anlamlandıramamakta, özellikle bu tip kıssalara karşı küçümser bir yaklaşım ortaya koymaktadır (Saramago, 2013d: 58).

Saramago, sadece Hz. Musa ile ilgili kıssa ile değil benzer şekilde, Tanrı'nın İsrailoğulları ile görüşmesi meselesi ve (Saramago, 2015c: 35), Nuh'un Gemisi ile ilgili olarak da aynı tavrı sergilemektedir. O, bunu yaparken de fiziğin argümanlarıyla yapmaya çalışmakta, bir vadinin içeri-

sinde bir geminin su tarafından kaldırılabileceği düşüncesinin Arşimet kanununa aykırı olduğunu ve böyle bir geminin yapılması halinde bile alabora olarak parçalanacağını iddia ederek vahyin verilerini tartışmaya açmaya çalışmaktadır (Saramago, 2011: 95-98). Peki insanları bu bilgilere inanmaya iten saikler nelerdir? Neden insanlar bilimin söylediklerine aykırı durumlar olsa bile bunlara inanmayı tercih etmektedirler?

Saramago, vahyin ortaya koyduğu bilgilerin bir olayı anlatırken detaylar vererek inandırıcılığını arttırdığını düşünmektedir. O, Hz. Yusuf ile ilgili olarak Abiatar, Dotaim, Zakay isimlerinin (Hz. Yusuf'un arkasında yola koyuluşları betimlenirken) (Saramago, 2015c: 27) tek tek sayılmalarını, hikâyeyi başka kaynaklardan duyanların hikâyenin gerçekliğinden şüphe duymamasını sağlamaya yönelik bir çaba olarak görür. Saramago bu tip dini metinlerde detaylı ve ince bilgiler verilmesinin insanların o metne güven duymasında etkili olduğunu ifade ederken, bir metnin ayrıntılı bilgiler içermesiyle doğru olarak kabul edilmesinin anlamsızlığını vurgulamaya çalışmaktadır.

Saramago'nun dinlere inananların bir bilgi sırf ayrıntı içeriyor diye doğru olduğu kanısına vardıkları iddiası kanaatimizce fazlasıyla indirgemeci bir anlayıştır. Kendisinin de dediği gibi bir şeyin ayrıntılı olmasıyla doğru olması arasında bir ilişki yoktur. Saramago dindarların gerçekten de böyle düşündüğünü farz ediyorsa bunu kendisi de deneyleyebilir. Örneğin eserlerinde Tanrı'nın yokluğuna dair ince ve ayrıntılı hikayeler anlatarak, analizlerde bulunarak o insanları kendi saflarına çekmeyi deneyebilir. Ancak bunun imkansızlığını kendisi de kabul edecektir. Nitekim inanan insanlar olayların ayrıntıları veya tarihsel gerçekliğini tahlil etmekten ziyade kendilerini hakikate götürecek olduğuna inandıkları ilahi metinlerden almaları gereken hikmetli mesajların derdindedirler.

5. Herkesin Ateist Olduğu Bir Dünya Huzur Getirir mi?

Saramago'nun eserlerinde dinlere dair eleştirilerinin merkezinde bulunan konulardan biri de dinlerin ayrıştırıcı bir etkiye sahip olmasıdır. İnsanlık tarihi boyunca dinlerin var olduğunu ve bu dinlerin kendilerini diğer dinlerin üstünde görmesinden dolayı çatışma ve ayrışmanın kaynağı haline geldiklerini düşünen Saramago, çözümü ateizmde görmektedir. Ona göre şayet tüm insanlar en başından beri ateist olsaydı dinler ve din-

darlar birbirlerine üstünlük taslayarak çatışmanın kaynağı olmayıp, birbirlerini ötekileştirmeyeceklerdi (Saramago, 2014a: 150-151; Saramago, 2015c: 48). O, ortaya koyduğu bu iddiayla dinlerin ayrıştırma ve ötekileştirmenin kaynağı olduğunu düşünürken, diğer taraftan da çatışmanın ve ayrıştırmanın kaynağının sadece dinler olmadığının da farkındadır (Saramago, 2014a: 150-151).

Dinin bir çatışma sebebi olduğunu iddia edenlere karşı W. James, bu çatışmaların asıl sebebinin dinden ziyade cemaatçi kilise ruhu, yani ikinci el din anlayışı olduğunu iddia eder. Ona göre kabilevî cemaatçi kilise psikolojisi dini bir maske gibi kullanarak kabilevî içgüdülerini ortaya koyabilmektedir. Tarihteki din savaşları, farklı cemaat mensuplarının dışlanması, öldürülmesi vs. sadece dinî görünümlü ancak altında kabilecilik içgüdüsüyle gerçekleşmiş olaylardır. Bu sebeple, dindarlık geçmişteki kötülüklerden sorumlu tutulamaz (James, 1962: 331). Diğer taraftan, günümüz dünyasında birbiriyle en çok çatışan dinlermiş gibi görünen İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin temel esaslarına baktığımızda özellikle ahlâka dair buyruklarda ortak yönler dikkat çekiciyken, ötekine dair tutumlarının hiç de Saramago'nun iddia ettiği gibi düşmanca ve yok edici bir biçimde olmadıkları görülmektedir (Hud, 11:118; Hucurat, 49:11; Müslim, İman: 93-94; Levililer, 19:11; Levililer, 19:15; Levililer, 19:33; Tesniye, 10:19). Nitekim bu dinlerin ideal kişilikler olarak gösterdikleri insanlar peygamberlerdir. Bu peygamberlerin hayatlarına ve uygulamalarına baktığımızda ötekine karşı merhametli ve anlayışlı tavırları ayrıştırmacılıktan ziyade kuşatıcı bir yapıdadır. Şayet dinler yargılanmalıysa orijinal halleriyle konuya yaklaşılmalıdır. Aslî olan görmezden gelinirken marazi durumlara dikkatlerin çekilmesi konuyu ve hakikati ortaya koymaktan ziyade verileri yanlış tarafa yönlendirmek olacaktır. Oysaki Flew'in dediği gibi kanıtın götürdüğü yere gitmek (Flew, 2011: 47) gerekir ki bu da argümanın orijinal halinin incelenmesiyle ortaya çıkabilir.

İnsan çoğu zaman ötekine baktığında aynaya bakıyormuşçasına bir manzarayla karşılaşmak istemektedir. Bu belki de insanoğlunun bin yıllardır genlerine işlemiş psikolojik bir durum olabilir. Sadece insanda değil hayvanlarda bile görebileceğimiz bir gen tecrübesi olabilecek bu durumda tehlike büyük çoğunlukla farklı olandan gelmiş, sürüye hep kendileri gibi olmayan canlılar saldırmış ve sonuçta bütün bunlar ötekine dair bir önyar-

gı olarak canlıların doğasına işlemiş bir savunma mekanizması olarak görülebilir.

İşin içine dinin hiç karıştırılmadığı birçok günümüz deneylerinde ötekine dair tutumun çok da sıcak bir tutum olarak karşımıza çıkmadığını görebiliriz. Örneğin insanın ötekine dair tepkisinin tabiatından mı yoksa sonradan mı oluştuğuyla ilgili bebek laboratuvarı deneyleri henüz sosyalleşmemiş bireylerdeki öteki önyargısının insanın tabiatıyla ilgili bir durum olduğunu gösterir niteliktedir(Çifçi, 2015:45-55). Yine Jane Elliott deneyi, Philip Zimbardo'nun Satanford Hapishane Deneyi, Bobo Doll Deneyi göstermektedir ki, işin içerisinde din hiç sokulmasa bile çatışma ortamları insanların öteki algısına ve çevresel etkilenimlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir.

Yine dinsiz ideolojilerin hâkim olduğu toplumlarda da bir çatışmasızlık ortamının var olduğundan bahsetmek mümkün değildir. İnsanî zaafların dinleri yaratacak kadar etkili olduğunu düşünen Saramago'nun aynı insanî zaafların kötülük, önyargılar ve ayrıştırmaları da ortaya çıkarıyor olabileceğini düşünmek yerine, cehalet, fanatizm ve ihtiraslar sonucu ortaya çıkan tüm çatışmaların günahını dinlere yüklemesi, onun dinler konusunda kafasının bayağı karıştığını veya objektiflikten uzak olduğunu göstermektedir.

Dinlerin insanlar arasındaki ötekileştirmede etkin olduğu iddialarına dini kaynaklardan bulunan bazı verileri de ekleyen Saramago, dinlerin sadece farklı din mensuplarını ötekileştirmediklerini aynı zamanda cinsiyetler arasındaki ötekileştirmenin de kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda Adem ve Havva kıssasını örnek verirken kadınların erkekler karşısındaki geçmiş ve günümüzde uğradıkları eşitsizliklerin sebebinin de dini metinlerde ortaya konan eşitsizlik durumundan kaynaklandığını düşünmektedir (Saramago, 2015c: 43).

Bu eşitsizliğin dini metinlerde kullanılan eril ifadelerde de kendini gösterdiğini söyleyen Saramago (Saramago, 2015c: 20), Yahudilikte erkek duası olarak bilinen duada Hz. Yusuf'un kendini kadın olarak yaratmayan rabbine şükrünü dile getirmesini örnek olarak gösterir (Saramago, 2015c: 18). Ortodoks Yahudilikte kadının ibadet için havraya girememesi, Hıristiyanlıkta ilk günahın Âdem'i ayartan Havva tarafından işlendiğine ve kadının asli günahtan sorumlu olmasına dair inançlar (Yaradılış, 3:6,12,17)

Saramago'nun bu iddiasına temel oluşturacak veriler olarak kullanılabilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Saramago'nun dinlere dair toptancı ve indirgemeci yaklaşımı burada da kendini göstermektedir. Çevresinde algıladığı dinleri bu konularda eleştirmekte haklı görebileceğimiz Saramago, İslam dininde kadının ne asli günahın sorumlusu ne de ibadethanelere giremeyen bir kimlik oluşunu görmeyecektir. Ancak Saramago'nun bu bakış açısını eleştirirken elbette bazı dinlerde kadınların değersiz görüldüğü gerçeğini de inkâr etmeye gerek yoktur. Hatta ilk geldiği biçimiyle hak din olduğuna inandığımız Yahudilik ve Hristiyanlığın muharref biçimlerine insan müdahalesinin bulunduğu da bir gerçektir. Asıl sorunlar da bu müdahaleden kaynaklanmış, güç sahibi olanlar tarafından ilahi metinler bazen bir cinsiyetin, bazen bir milletin, bazen de farklı sınıfların lehine veya aleyhine olacak şekilde tahrif edilmişlerdir. Fakat kadının bu değersiz veya ikinci sınıf olma durumu sadece bu dinlerde değil dinin çok da dikkate alınmadığı birçok ideolojik yapılanmada veya geleneklerde de kültürel bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

Metinlerde bahsedilen kıssalarla ilgili iddialarında kısmen daha tutarlı görülen Saramago'nun dil yapılarında bulunan bazı eklerle kelimelerin erkek veya kadın için farklı biçimlerde kullanılmasını dinlerin ötekileştirme biçimi olarak göstermesi pek anlaşılabilir bir durum değildir. Şayet dillerin de kaynağı dindir iddiasında bulunursa dediğinde tutarlı olabilirdi ama ona göre insan dini uydurduysa bunu ancak dili oluşturduktan sonra yapabilir ki bu da gramer yapısından kaynaklanan eril-dişil ifade biçimlerinin sebebinin din olamayacağını gösterir. Bir din kendisine inananlar kolayca anlayabilsinler diye geldiği toplumda dil yapısı nasılsa o dil yapısını kullanır. Aksi halde bir din geldiği toplumun dilinde kelimeler herhangi bir ekle eril-dişil biçimde farklılaşmıyorsa (Türkçe'de olduğu gibi) o topluma hadi dil yapınızı değiştirin ve bundan sonra kelimelere eril-dişil ekler ilave edin gibi bir buyrukta bulunmaz.

Umberto Eco, Saramago'nun görüşleriyle ilgili olarak onun Tanrı düşüncesinden ziyade dinlerle bir çatışma içerisinde olduğunu söyler (Saramago, 2014a: 23-24). Saramago, dinlerin tarih boyunca çatışma süreçlerinin kaynağı olduğunu düşünmekte ve dinlerin kaynaklarını ağır şekilde eleştirirken Kitab-ı Mukaddesi mükemmel suçlunun el kitabı, Kur'an-ı Kerim'i ise aday el kitabı olarak nitelendirir (Saramago, 2014a: 213-214). O, bu

düşüncelerini oluştururken de dinin orijinal biçiminden ziyade marjinal dindarların (Saramago, 2014a: 198) uygulamalarıyla kendi görüşlerini destekler. Dinler hakkında asıl kaynakların ifadelerinden yola çıkarak konuşmak en doğru eleştiri biçimi olarak görülmelidir. Dini yaşamı benimseyen dindarlar aracılığıyla bir din hakkında yorum yapılacak ve marjinal örnekler kullanılacaksa da o dinin takipçilerinin büyük çoğunlukla örnek olarak gösterdiği marjinal örnekler kullanılmalıdır. Marjinal örneklerin tercih edilebilirliğine herhangi bir eleştirimiz yoktur. Çünkü uç durumlar görünürlüğün daha fazla olduğu ve üzerinde daha kolay yorumlarda bulunabileceğimiz niteliktedirler. Bu ifadeden neyi kastetmekteyiz? Saramago dini yaşantı sahibi dindarlardan marjinal olan ama olumsuz örnekler olarak kabul edilebilecek, o dini benimseyen birçok kimsenin de benimsemeyeceği eylemlerde bulunan kişilikleri kendisine örnek olarak almaktadır. Şayet dini temsil anlamında marjinal kişiliklere örnek verilecekse bunlar peygamberler, evliyalar, aziz ve azizeler gibi kimlikler olmalıdır. Oysaki Saramago'nun örnekleri marazi olmak bakımından marjinaldirler ve üzerinde durulacak konuyu temsil etmekten uzaktırlar. Benzer durumu bilim için de uygulayacak olursak bilimin amacı insanoğlunun hayatında olumlu etkiler meydana getirmektir ve gerçek bir bilim adamı savaşa, kavgaya, ayrışmaya sebep olan kişi olarak tanımlanamaz ve olumlu sıfatlarla nitelendirilir. Bununla birlikte insanoğlunu yok etmek amacıyla bilimi kullanan, ayrıştıran, savaşlara sebep olan insanlar da vardır ve bu kişiler amaçlarına ulaşmak için bilimi kullanıyorlar diye bilimi suçlamak anlamsız olacağı gibi bu işi yapan kimse de bilim adamı olarak değil cani bir katil olarak tanımlanabilir.

Saramago, din/dindar ilişkisinde dini ve dindarlığı yanlış anlayarak büyük hatalar içerisinde bulunanlar kadar dini ve dindarlığı yanlış anlamış ve herhangi bir dinin var olmamasının barış için çok daha faydalı olduğunu iddia etmiştir. Kendi ideal dünyasını da bu düşünce üzerine kurmuş görünmektedir. Böyle bir şey olsa bile savaşların bitmeyeceği gayet açıktır. Aynı dinden aynı anadan babadan olan çocuklar bile dinle hiç ilgisi olmayan miras vb. yüzünden birbirlerini öldürecek seviyeye gelmektedirler. Savaşların bitmesi için Saramago'nun dinler olmasaydı sözünün yanı sıra insanın arzu ve ihtiyaçları olmasaydı, para olmasaydı, mal mülk olmasaydı desek bile sonuç değişmeyecek, insanlar olmasaydı savaş olmazdı hipote-

zine kadar gidilmesi gerekecektir. Öte yandan bir şeyin çatışmayı ortaya çıkarması da Saramago'nun iddiasındaki gibi o şeyin uydurma bir şey olduğuna delil değildir. Bu ontolojik bir durumu değil nitelikle ilgili bir sorgulamayı beraberinde getirebilir. Din ve Tanrı, her ne kadar biz böyle inanmasak da, gerçekten çatışma sebepleri oluşturuyor olsa bile bu onların yokluğuna veya uydurma olduğuna delil teşkil etmez. İnsan çatışmanın sebebidir çünkü insan gerçektir. İnsan gerçek olmasaydı çatışmalar olmayabilirdi veya biz bu çatışmalardan insanlar olarak haberdar olmazdık.

Sonuç

Saramago'nun dine dair eleştirileri, dinlerden ziyade dini temsil mahiyetindeki kurumlar ve dindar olarak tanımladığı kişilerin tutumlarının genelleştirilmesi ve tüm dindarların aynı sepete konmasından ibaret görünmektedir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi de muhtemelen yaşadığı çevre ve zamanın yanlış din algısından kaynaklanmaktadır.

Onun dinlere dair bu genelleştirici tutumunun derin bir dini bilgiden kaynaklanmadığı görülmektedir. Nitekim bulunduğu çevrede yaygın olan Hristiyanlık ve bazı okumalar yaptığı Yahudilik dışındaki bilgilerinin medyatik bilgilerin dışına çıkmadığı yazdığı eserlerde görülmekte ve dinlerin kullandığı dili bağlamlarından uzak olarak aldığı ve buna göre değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Dine dair birçok görüşünde insanın zaaflarına değinen Saramago, aynı insanî zaafların aslında dine yüklediği tüm suçların da temel kaynağı olabileceğini göz ardı etmektedir. Şayet din hakkında değil de siyaset, hukuk veya ekonomi hakkında aynı bakış açısıyla bir şeyler yazmak durumunda kalsaydı benzer sonuçlara ulaşabilirdi. Nitekim onun dine yönelttiği bu suçlamalar beşeri tecrübenin her alanında kendini gösterebilecek insanın doğasından kaynaklanan problemlerdir.

Saramago'nun kurumsal dine ve dinin zaman zaman insanlar tarafından sömürü aracı olarak kullanıldığına dair tespitleri tamamen yanlış ve gerçeklikten uzaktır diyemeyiz. Ancak bu tür istismarlar insanın olduğu her alanda karşımıza çıkabilecek durumlardır. Sahtekâr ve istismar eden yapıların hatalarını dine yüklemek felsefi açıdan bir eleştiri olmaktan uzak görünmektedir.

Dindarlık iddiasındaki insanların birçok uygulaması karşısında ağır

eleştirilerde bulunan Saramago'nun dinin tanrı, vahiy, mucize, bilgi, değer alanlarıyla ilgili olarak güçlü felsefi eleştiriler getirmekten uzak olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Aydeniz, H. (2010). *Teist Varoluşçularda İman-Ahlâk İlişkisi (Kierkegaard,Jaspers ve G.Marcel)*. (Dr. Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE.

Aydın, M. (2001). *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Çifçi, O. Z. (2015). Naturalist Verilerin Teistik Sonuçları (Fıtrat Kavramı Özelinde Bir Yorum Denemesi). *EKEV Akademi Dergisi*, 63, 345-356.

Çifçi, O. Z. (2016). *Tanrı'yla Kavgalı Adam: José Saramago'da Tanrı, Din ve İnsan*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Flew, A. (2011) *Yanılmışım Tanrı Varmış*. (Çev, Z. Ertan & H. Kaya). İstanbul: Profil Yayınları.

Gölcük, Ş. & Toprak, S. (1988). *Kelam*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Izutsu, T. (1975) *Kur'an'da Allah ve İnsan*. (Çev. S. Ateş). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

James, W. (1947). *Selected Papers on Philosophy*. Toronto: Rowsell and Hutchinson.

James, W. (1920) *The Letters of William James*, vol. II. (Ed. H. James). Boston: The Atlantic Monthly Press.

James, W. (1962). *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: W. W. Norton.

James, W. (1912) *The Will to Believe and Other Essays In Populer Philosophy*. New York: Longmans, Green, and Co.

Langer, A. (2002). *Prophet of Doom: Pessimism Is Our Only Hope. the Gospel According to Jose Saramago*. (Biography), Book, November-December.

Petras, J. (2002). Palestine: The Final Solution and Jose Saramago. *Canadian Dimension*, 36 (3), 25-27.

Saramago, J. (2011). *Kabil*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2013a). *Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş*. (Çev. M. N. Kutlu). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2013b). *Ricardo Reis'in Öldüğü Yıl*. (Çev. S. Özen). İstanbul: Can Yayınları.

Saramago, J. (2013c). *Ressamın Elkitabı*. (Çev. Ş. Yeğin). İstanbul: Can Yayınları.

Saramago, J. (2013d). *Yitik Adanın Öyküsü*. (Çev. D. Körpe). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2013e). *Körlük*. (Çev. A. Derman). İstanbul: Can Yayınları.

Saramago, J. (2014a). *Defterler*. (Çev. N. Akyüz). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2014b). *Filin Yolculuğu*. (Çev. P. Savaş). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2014c). *Görmek*. (Çev. A. Derman). İstanbul: Can Yayınları.

Saramago, J. (2015a). *Mağara*. (Çev. S. Okur). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2015b). *Baltasar ile Bilmunda*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2015c). *İsa'ya Göre İncil*. (Çev. E. E. Çakmak). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Saramago, J. (2015d). *Ölümlü Nesneler*. (Çev. E. İmre). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Shook, J. R. (2003). *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*. (Çev. C. Türer). İstanbul: Üniversite Kitabevi.

Lagasse, P. (Ed.) (2018). Saramago, José. *The Columbia Encyclopedia*. Ne York: Columbia University Press.

Walters, C. (2000). Tale of a Worm Daring to Turn. *The Washington Times*. Washington, DC. October 1.

Öz: Nobel ödüllü, Portekizli roman ve öykü yazarı olan Saramago, çok uluslu şirketler ve küreselleşme karşıtlığının yanı sıra ateist görüşleriyle de tanınmaktadır. Eserlerinde din, tanrı, kötülük, kader, ruh vb. metafizik kavramlardan sıkça bahseden Saramago, din olarak yakından bildiği ve üzerinde durduğu Yahudilik ve Hristiyanlığa dair eleştirilerini tüm dinleri kapsayacak şekilde biçimlendirmiştir. Hristiyanlığın yaygın olduğu bir coğrafyada insani zaafları kullanan bir kurumsal yapıyla karşılaşan Saramago'ya göre dinler, insanların zaafları sonucu ortaya çıkmış ve bu zaafları kullanan kurum ve insanlarca verimli bir arazi halini almışlardır. Onun, dinlerin ontolojik, epistemolojik ve değerler alanlarını

temelden eleştirmekten ziyade uygulayıcılar ve istismarcılar üzerinde durduğu ve eleştirilerini de daha çok bu yönde yaptığı görülmektedir. Bu çalışmada, Saramago'nun neredeyse tüm çatışmalar ve istismarın kaynağı olarak gördüğü dine yönelik eleştirileri ve analizleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Saramago, din, ateizm, ötekileştirme, kurumsal din, edebiyat.